

ДІЯЛЬНІСТЬ АНГЛІЙСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ ПІД ЧАС ЗАГОСТРЕННЯ ПОЛЬСЬКОГО ПИТАННЯ У 1863 РОЦІ

Велика Британія – одна з тих провідних європейських держав, які традиційно відігравали значну роль у європейській та світовій історії і продовжують робити це сьогодні. Незважаючи на те що британська зовнішня політика в Європі другої половини XIX ст. активно досліджувалася і досліджується істориками, на сьогодні її цілісної концепції не існує. В історичній науці існують різноманітні погляди на той зовнішньополітичний курс, який Велика Британія здійснювала в Європі у другій половині XIX ст., особливо що стосується 60–70-х років XIX ст. Відповідно, різняться оцінки місця та ролі Великої Британії у тогочасному міжнародному житті.

Польське питання 1863 року – один з перших значних європейських конфліктів другої половини XIX ст., в якому Велика Британія взяла участь. Дослідження діяльності англійської дипломатії під час польського питання 1863 року дозволяє розкрити британську політику щодо нього, визначити як вона вплинула на подальший курс Великої Британії в Європі та розвиток міжнародних відносин на континенті.

Політика Великої Британії у польському питанні 1863 року неодноразово ставала предметом дослідження в історіографії. Проте спеціальних досліджень з цієї теми не існує. Праці, в яких розглядався британський курс у цьому міжнародному конфлікті, можна розподілити на декілька груп. До першої групи відносяться дослідження, безпосередньо присвячені польському питанню 1863 року. Це насамперед монографії радянських істориків В.Г. Ревуненкова [1] та М.В. Міско [2]. Друга група праць представлена дослідженнями з історії європейської дипломатії XIX ст. Серед них відзначимо роботи французького дослідника А. Дебідур [3] та англійських істориків В. Мосса [4] і А. Тейлора [5]. Крім того, аналіз британської політики у польському питанні 1863 року міститься у “Кембриджській історії британської зовнішньої політики 1783–1919” під редакцією О. Ворда та Д. Гуча [6]. Проблема знайшла певне висвітлення також у таких радянських виданнях як “Історія дипломатії” [7] та “Історія Польщі” [8].

Аналіз історіографії проблеми свідчить про те, що дослідники надають польському питанню 1863 року особливе місце в історії європейських міжнародних відносин. Вони вважають, що цей конфлікт спричинив в них значні зміни, в багато чому визначив подальший розвиток міжнародного життя континенту. Науковці особливо підкреслюють, що польське питання 1863 року серйозно вплинуло на подальшу політику Великої Британії в Європі. Проте, разом з тим, їх оцінки британського курсу у цьому конфлікті та його наслідків для Великої Британії та європейських міжнародних відносин різняться. Звідси постає потреба в спеціальному дослідженні даної проблеми.

Отже, мета даної статті – розкрити позицію Великої Британії у польському питанні 1863 році.

Польське питання було одним з проявів протиріч Віденської системи, закладеної рішеннями Віденського конгресу 1814–1815 років. Згідно з ними, територія Польщі та польський народ були розділені на три частини між Росією, Австрією та Пруссією [9, с.284]. Конституція, яка була дарована полякам у складі Російської імперії імператором Олександром I 27 листопада 1815 року, встановила нероздільний зв'язок Царства Польського (таку назву мали польські землі у складі Росії) з Російською імперією та спільність правлячої династії. Польським королем був російський цар, якому належала вся повнота виконавчої влади [10, с.49]. Разом з тим, Конституція 1815 року надала Царству автономні права та була однією з найбільш ліберальних у тодішній Європі [10, с.51]. Але після придушення національно-визвольного повстання 1830–1831 років Царство Польське фактично було позбавлено автономних прав та перетворено в звичайну провінцію Російської імперії, а Конституцію 1815 року було скасовано [10, с.71]. Проте, боротьба поляків з царизмом продовжувалася. У ніч з 22 на 23 січня 1863 року в Царстві Польському розпочалося нове антиросійське повстання. Безпосереднім приводом до нього був рекрутський набір поляків у російську армію [11, с.41–42].

Як демонструють матеріали секретної кореспонденції Форін офіс з польського питання 1863 року, англійський уряд дізнався про підготовку та початок збройного повстання в російській частині Польщі з донесень та телеграм генерального консула Великої Британії в Варшаві полковника Стентона від 21, 25 та 27 січня та посла Великої Британії в Пруссії Б'юкенена від 27 січня [12, с.5–7]. Форін офіс одразу офіційно висловив співчуття повстанцям і засудив політику російського уряду в Царстві Польському [2, с.174]. Англійська преса та парламент підтримали позицію уряду [1, с.149–150].

Вже наприкінці лютого уряд лорда Пальмерстона вирішив почати дипломатичну кампанію проти Росії. Як демонструє депеша голови Форін офіс до посла у Франції лорда Коулі від 28 лютого, Велика Британія вирішила виступити з проектом колективного демаршу в Петербурзі. Цей проект передбачав дипломатичний демарш держав-учасниць Віденського договору 1815 року в Петербурзі з порадою російському уряду виконати свої договірні зобов'язання перед поляками [12, с.97–99]. 2 березня посол в Росії лорд Непір отримав депешу, згідно з якою мав повідомити російському уряду позицію Великої Британії щодо польського питання. У ній уряд лорда Пальмерстона виражав свою стурбованість конфліктом у Царстві Польському, вважав його причиною відсутність у поляків тих привілеїв, які вони мали у добу Олександра I та яких позбулися після повстання 1831 року. Вихід з кризи англійський уряд вбачав в оголошенні у Царстві Польському термінової та безумовної амністії та поверненні полякам тих

прав, які вони мали до 1831 року згідно з умовами Віденського договору 1815 року [12, с.103–105]. 4 березня англійським дипломатичним представникам було наказано зачитати урядам країн, в яких вони перебували, депешу голови Форін офіс до посла Непіра від 2 березня та закликати їх приєднатися до Великої Британії в колективному демарші в Петербурзі з подібними гаслами [12, с.141].

Антиросійська ініціатива Великої Британії знайшла сприятливий відгук у Франції. Уряду лорда Пальмерстона було відомо, що французький уряд ще 18 лютого попередив Росію, що “польська справа набула великої симпатії серед усіх партій у Франції”, та висловив сподівання, що російський уряд утримається від заходів, які можуть загострити антиросійські настрої французької суспільної думки; підкреслювалося, що “якщо всі надії на поступки не здійсняться, то це зіпсує франко-російські відносини” [4, с.117–118]. Але одночасно французьке міністерство закордонних справ повідомило англійському уряду, що якими б не були симпатії уряду Франції до поляків, останній вирішив не заохочувати їх та не буде робити жодного кроку, який би міг бути розцінений як ворожий щодо Росії. Отже, французький уряд залишав за собою свободу дій у конфлікті [12, с.53–54]. Певну обережність позиції Франції дослідники пояснюють фактором існування франко-російського союзу, який виник у кінці 50-х років XIX ст. [3, с.207–208].

Проте, коли Велика Британія запропонувала колективний демарш проти Росії, уряд Франції погодився брати в ньому участь. Більш того, тодішній французький режим Наполеона III почав говорити про незалежність Польщі [12, с.164–170]. Так, 21 березня міністр закордонних справ Франції Друен де Льюїс оголосив лорду Коулі, що повна незалежність Польщі на чолі з австрійським або російським принцом буде єдиним вирішенням польського питання [12, с. 249–251]. Англійський уряд почав одержувати від своїх дипломатів у Франції та Росії звістки про войовничі настрої французького уряду. Англійське керівництво прийшло до висновку, що Франція була серйозно налаштована і при певних обставинах могла почати війну з Росією через Польщу [4, с.118–121].

18 березня Франція офіційно повідомила Велику Британію про свою згоду взяти участь у демарші проти Росії [12, с.238]. Але англійська пропозиція не знайшла підтримки у інших великих держав. Ще 14 березня англійському уряду стало відомо про відмову Пруссії від колективного демаршу в Петербурзі [12, с.191–192]. 16 березня англійську пропозицію демаршу відхилив уряд Австрії [12, с.219–220]. При цьому австрійське міністерство закордонних справ заявило англійському уряду, що Велика Британія та Австрія мають спільне бажання стримувати французького імператора. Австрія погодиться на спільні дії проти Росії лише за умови, що всі представлення в Петербург будуть “м’якими та помірними” [4, с.118].

Тим часом, 16 березня російський уряд відхилив депешу Форін офіс від 2 березня, хоча пообіцяв “проявити милосердя в Польщі та продовження там ліберальної політики” [12, с.203]. Разом з тим посол Великої Британії в Австрії лорд Блумфільд сповістив Форін офіс про те, що Росія оголосила Франції, що “не терпітиме колективного демаршу з приводу польського питання, але буде схильна розглянути дружні пропозиції від однієї тільки Франції” [12, с.159–160]. На наступний день посол лорд Непір підтвердив таку тезу російського уряду [12, с.227–228]. На думку автора, ці факти свідчать про те, що російський уряд був налаштований рішуче. Вони ставили під сумнів успіх запропонованого Великою Британією колективного демаршу в Петербурзі.

Отже, зважаючи на рішучу позицію Росії та відсутність єдності серед великих держав, вірогідність провалу демаршу була досить високою. Заява Форін офіс французькому уряду від 16 березня свідчить про те, що англійський уряд усвідомлював цей факт і вирішив підстрахуватися на випадок невдачі. У заяві йшлося про те, що Велика Британія не проти співробітництва з іншими державами у польському питанні, але коли вони будуть погоджувати будь-які колективні дії, передусім проти Росії, “має бути чітко вказано, як, у випадку невдачі, Велика Британія зможе вільно вийти із подальшого втручання” [12, с.231–233]. А 19 березня Форін офіс оголосив уряду Франції наступне: “Велика Британія виступає проти воєнного втручання в конфлікт на боці поляків; вона бажає висунути Росії такі вимоги, які б, у випадку відмови від них, не принизили б Велику Британію чи спонукали її до подальшої дії; якщо європейські держави погодилися би протестувати в Петербурзі в помірному та дружньому тоні та вказали Росії на наслідки її настійної політики в Польщі за останні тридцять років, це було б дуже добре...” [12, с.241–244]. Про те, що Велика Британія не збиралася тоді воювати на боці поляків, свідчить також заява Форін офіс до уряду Австрії від 12 березня [12, с.186–187]. Отже, англійський уряд був готовий лише на дипломатичний виступ проти Росії, зовсім не збирався воювати з нею і тому бажав отримати гарантії, що у випадку своєї участі в такому виступі та провалу дипломатичних зусиль Велика Британія зможе з честю вийти із ситуації і не буде зобов’язана до подальших дій.

Під час бесіди англійського посла лорда Коулі з французьким імператором Наполеоном III 19 березня, останній завірив його, що Франція також не бажає війни з Росією через поляків. Але у своїй депеші з рапортом про цю розмову лорд Коулі відзначив наступне: “...мені здалося, що Наполеон побоюється, що якщо нічого не буде зроблено для Польщі, його репутація постраждає. Коли він зазнає невдачі в організації спільних дій Франції, Великої Британії та Австрії у польському питанні, це призведе до того, що він зруйнує європейський мир та заключить таємний союз з Росією. Гадаю, в інтересах Великої Британії надати йому таку допомогу, яка не буде загрожувати Великій Британії та суперечити її інтересам, але покаже, що Велика Британія готова разом з Францією спокійно та чітко представити наш осуд системи, яка привела Польщу до крайностей, і що такий заклик до здорового

глузду, гуманності Росії не буде марним. Якщо це не вийде, то ми хоч так зможемо контролювати імператора” [12, с.241–244].

Судячи з фактів, англійський уряд прислухався до поради свого посла у Франції. 27 березня Форін офіс офіційно оголосив про готовність Великої Британії взяти участь у колективному демарші проти Росії разом з Францією та Австрією [12, с.280]. Після цього розпочалися переговори між урядами трьох держав. Під час них було погоджено, що послы трьох держав в один і той самий день, але кожен окремо, передадуть російському уряду ноти, які хоча й будуть мати однаковий вступ, але будуть різнитися за змістом [12, с.296–377].

Поки тривали переговори трьох держав, посол лорд Непір у своїх депешах до Форін офіс неодноразово попереджав, що Росія готується до війни та рішуче налаштована не допустити іноземне втручання у свої внутрішні справи [12, с.315]. Але англійський уряд ігнорував ці попередження. Вже 10 квітня лорд Непір отримав від голови Форін офіс депешу для передачі міністерству закордонних справ Росії, в якій уряд Великої Британії виражав свою стурбованість подіями в Царстві Польському, повідомляв, що у процвітання цієї області зацікавлена вся Європа, підкреслював, що Велика Британія через свою загальну симпатію до поляків та як держава-учасниця Віденського конгресу 1815 року має право вимагати від Росії кращого управління поляками, які опинилися у її складі. Уряд лорда Пальмерстона також наголошував, що Росія порушила умови Віденського договору 1815 року стосовно поляків, бо відібрала у них національне представництво та національні інститути. Він заперечував твердження уряду Росії про те, що після придушення польського повстання 1830–1831 років Росія має право поводитися з Царством як із завойованою країною. Депеша завершувалася закликом до Росії поважати права інших народів та дати полякам довготривалий мир. У кінці документа також містилося попередження, що “обурення суспільної думки Великої Британії та її вплив на уряд можуть мати серйозні наслідки” [12, с.346–348].

Вже 12 квітня Форін офіс дізнався, що уряд Росії оголосив амністію всім повстанцям, які здадуть зброю до 12 травня, та про готовність російського імператора зберегти всі реформи в Царстві Польському, які були пожалувані раніше [12, с.353]. Це не зупинило намір трьох держав виступити проти Росії. Але вагання уряду Австрії відклало колективний демарш Великої Британії, Франції та Австрії в Петербурзі до 17 квітня [12, с.393–394]. У цей день демарш нарешті відбувся [12, с.417–418]. Форін офіс закликав уряди інших європейських країн підтримати його [12, с.422].

Англійська нота виявилася найбільш різкою з трьох [2, с.202]. Депеші Франції та Австрії були значно слабкіші за своїм тоном [12, с.415]. Французька нота, складена ввічливіше, ніж англійська, вказувала на загальноєвропейське значення польського питання і пропонувала розглянути його на європейському конгресі [7, с.484–485]. Австрійська нота обмежувалася м'якими міркуваннями про занепокоєння, яке вносить нерозв'язане польське питання в життя Австрії, а також самої Росії та Пруссії і рекомендувала російському уряду створити для Царства умови міцного миру [2, с.203].

Вже на початку травня Росія повідомила свою відповідь на квітневі ноти держав. Відповідь була складена в примирливому дусі, але всі обвинувачення Росія заперечувала, хоча й погоджувалася на подальший обмін думками з польського питання у рамках умов Віденського договору [2, с. 205]. Таким чином, ноти держав були чемно відхилені, але Росія урочисто обіцяла амністію польським інсургентам, якщо вони в зазначений термін складуть зброю [7, с.485]. Разом з тим, послы Непір та Коулі продовжували сигналізувати, що Росія не піде на жодні поступки, що вона рішуче налаштована захищатися та навіть готується до оборонної війни [4, с.120–121]. Лорд Непір прямо застерігав свій уряд, що якщо Велика Британія не має наміру воювати, то краще їй відступити і не втручатися у польське питання взагалі [6, с.462]. Але уряд лорда Пальмерстона вирішив продовжувати дипломатичну кампанію проти Росії та 6 травня виступив з новою ініціативою. Він закликав уряди Австрії та Франції рекомендувати Росії припинення воєнних дій на рік. Франція погодилася. Проте, Австрія 10 травня висунула свій план рекомендацій Росії, що складався з шести пунктів. 15 травня Велика Британія погодилася додати ці пункти до своєї рекомендації про перемир'я [4, с.124–125].

Під час переговорів з приводу нового дипломатичного виступу трьох держав проти Росії голова Форін офіс лорд Рассел 8 травня оголосив у парламенті, що уряд Великої Британії не має наміру воювати з Росією через Польщу [2, с.240]. Теж саме він повідомив королеві у своєму листі від 17 травня [13, с.84]. Деякі депутати англійського парламенту, зокрема граф Грей, у відповідь на заяву голови Форін офіс оголосили, що дипломатичне втручання в польське питання при відмові від воєнного нічого не дасть і тільки завдасть шкоди Великій Британії [14, с.495–496]. Незважаючи на це, у червні відбувся другий дипломатичний демарш Великої Британії, Франції та Австрії у Петербурзі. 17 червня Велика Британія та Франція, а 18 червня Австрія направили ноти з шістьма пунктами та пропозицією перемир'я уряду Росії [4, с.126]. 27 червня три ноти були передані російському уряду [15, с.64]. У них три держави рекомендували Росії наступне:

- 1) проголосити в Польщі повну та загальну амністію, не ставлячи її в залежність від закінчення повстання;
- 2) скликати представницькі збори в Польщі відповідно до Конституції 1815 року;
- 3) дарувати Польщі місцеву автономію;
- 4) увести повну та необмежену свободу віросповідання та забезпечити права католицької церкви;
- 5) ввести польську мову в якості офіційної в усіх установах у Царстві Польському;
- 6) видати задовільні для поляків правила про рекрутські набори у Царстві.

Крім того, Росії пропонувалося укласти перемир'я з поляками та погодитися на конференцію держав-учасниць Віденського договору 1815 року для обговорення способів проведення в життя зазначених шести пунктів [3, с.225]. На час скликання і завершення роботи конференції воєнні дії в Польщі мали бути припинені, причому повстанці мусили зберегти зайняті ними на той момент території [1, с.289].

З приводу нових вимог трьох держав посол Непір заявив голові російської дипломатії Горчакову наступне: "...їх ні в якому разі не варто сприймати серйозно, вони є лише гуманною маніфестацією, до якої Велика Британія приєдналася для того, щоб задовольнити бажання Франції та англійської суспільної думки". Він підкреслив, що насправді Велика Британія не має жодного наміру діяти, що ноти не будуть мати ніяких подальших наслідків для Росії. Одночасно російський посол у Великій Британії Бруннов був викликаний у Форін офіс, де йому дали зрозуміти, що Велика Британія аж ніяк не чекає від Росії прийняття висунутих до неї вимог. Проте російському уряду було рекомендовано не відповідати на них повною відмовою. Велика Британія чекала від Росії, що вона буде затягувати переговори з державами доти, поки обстановка не дозволить зняти польське питання з порядку денного [1, с.292–294]. На думку автора, це свідчить про те, що Велика Британія вела подвійну гру проти Франції. Уряд лорда Пальмерстона бачив, що Франція рішуче налаштована проти Росії. Він використовував це, щоб якомога більше втягнути Францію в конфлікт з Росією.

Події розгорталися за англійським сценарієм. Одразу після другого дипломатичного виступу проти Росії Франція запропонувала Великій Британії та Австрії підписати угоду про наміри трьох держав у випадку відмови Росії від їхніх вимог або провалу майбутньої конференції з польського питання [2, с.241]. Але уряд лорда Пальмерстона не планував брати участь у війні з Росією, тому 22 червня на своєму засіданні вирішив відхилити французьку пропозицію, яку міністри розцінили саме як спробу Франції втягнути Велику Британію у війну з Росією. Щоб відбити у Франції всяке бажання до представлення Великій Британії подібних війовничих проектів, 5 липня послу Коулі було наказано повідомити французькому уряду, що Велика Британія не збирається воювати з Росією через Польщу взагалі, "якою би не була симпатія на користь поляків англійської суспільної думки" [4, с.127]. Австрія також відкинула можливість своєї участі у війні проти Росії [1, с.315].

Таким чином, дві з трьох союзних держав виявилися не готовими використовувати проти Росії будь-які методи, крім дипломатичних, у випадку відмови Росії від їхніх вимог. Рішуче діяти проти Росії самотужки Франція не могла. Перед урядами трьох держав нависла загроза принизливої дипломатичної поразки. Їм залишалося сподіватися, що Росія погодиться на їх вимоги. Ситуація, яка склалася на той момент, була охарактеризована лордом Пальмерстоном у його листі до голови Форін офіс наступним чином: "або війна, або приниження" [4, с.128]. Але на відміну від Великої Британії, яка була готова до "приниження", бо не збиралася воювати, Франція до нього готова не була. Її керівництво та особисто імператор Наполеон III відчували себе зрадженими, насамперед їх союзниками – англійцями [1, с.317].

Вже в кінці червня Росія різко та категорично відхилила усі вимоги держав і заявила, що польське питання – це внутрішня справа Росії [7, с.486]. Крім того, російський уряд запропонував скликати конференцію держав, які у свій час розділили Польщу, тобто Росії, Австрії та Пруссії. Тим самим Великій Британії і Франції було недвозначно дано зрозуміти, що польське питання їх абсолютно не стосується [8, с. 150]. Австрія відхилила російську ініціативу і запропонувала скликати конференцію за участю Великої Британії, Франції, Австрії та Росії. Тепер вже Велика Британія та Франція висловилися проти цього [1, с.316–317].

Щоб хоча б частково врятувати свій престиж, Франція запропонувала відповісти Росії ідентичними нотами, які б покладали на неї усю відповідальність за напружений стан справ, що склався на той час в Європі, і тим завершити дипломатичні дії проти неї [2, с.268]. Як наслідок, у першій половині серпня Велика Британія, Франція та Австрія окремо надіслали до Петербургу ноти з ідентичним закінченням. У нотах виражався жаль з приводу відмови Росії від червневих рекомендацій держав і покладалася відповідальність на неї за продовження повстання. Наприкінці нот містилося попередження, що продовження повстання може призвести до важливих наслідків для Росії [1, с.316–317]. Французька нота, крім того, засуджувала політику Росії та повідомляла, що, зважаючи на те, що Росія не рахувалася з думкою трьох держав, Франція теж повертає собі повну волю суджень і дій. Дослідники вважають цю заяву французького уряду остаточною денонсацією франко-російського союзу [5, с.171]. У відповіді російського уряду трьом державам від 7 вересня містилася відмова продовжувати дипломатичне листування стосовно польського питання [1, с.317–318]. Нових представлень трьох держав у Петербурзі зроблено не було [3, с.228]. Останні ноти трьох держав не змінили реальний стан справ. Дипломатичний конфлікт навколо Польщі завершився повною перемогою Росії.

Але вже через декілька тижнів, а саме 26 вересня, голова Форін офіс лорд Рассел у своєму публічному виступі в шотландському містечку Блергоурі раптом оголосив, що, зважаючи на те, що російський цар відмовився виконати умови, на яких він одержав Польщу за Віденським договором, він втратив й саме право володіти нею [1, с.342]. Разом з тим міністр підкреслив, що "ні зобов'язання, ні честь Великої Британії, ні її інтереси не змушують нас почати війну з Росією через Польщу" [7, с.488]. Проте на початку жовтня з ініціативи голови Форін офіс була складена і схвалена англійським урядом нота для уряду Росії, в якій оголошувалося, що Росія порушила свої зобов'язання стосовно Польщі і тому ніяких прав на подальше володіння нею не має. Нота була відправлена послу Непіру для вручення російському уряду. В тогочасних умовах такий крок міг призвести до розриву дипломатичних відносин

між двома державами [1, с.342–343]. Велика Британія запропонувала Франції та Австрії підтримати цю ініціативу. Австрія відповіла, що зробить це за умови, якщо Велика Британія та Франція офіційним договором зобов'язуться підтримати її матеріально у разі війни з Росією. Англійський уряд відмовився піти на це [3, с.228–229].

Після цього Велика Британія раптом відмовилася від свого рішучого антиросійського виступу. Нота, що оголошувала російського царя позбавленим прав на Польщу, так і не була вручена російському уряду. Замість неї 20 жовтня лорд Непір одержав ноту значно м'якшого характеру. В ній англійський уряд повідомляв Росії, що “не бажає продовжувати листування стосовно польської справи тільки заради суперечки і з задоволенням приймає запевняння, що російський уряд, як і раніше, прихильно налаштований до Польщі та не вороже ставиться до іноземних держав” [1, с.345]. Французький дослідник А. Дебідур відзначає, що такі зигзаги в англійській дипломатії були викликані тодішнім бажанням Великої Британії здобути підтримку Франції у врегулюванні датсько-німецького конфлікту, який розпочався в той час [3, с.228–229]. З цим можна погодитися, але уряд лорда Пальмерстона такими своїми діями також міг провокувати Францію на нові антиросійські кроки, що спричинило б ще більше загострення російсько-французьких відносин.

Отже, втручання Великої Британії у польське питання 1863 року поклато край франко-російському союзу, що існував до того, але в цілому призвело до дипломатичної поразки уряду лорда Пальмерстона. Це завдало значного удару британському міжнародному авторитету. Крім того, британська політика щодо Франції під час конфлікту викликала значне незадоволення у французького керівництва, що ставило під загрозу подальшу співпрацю обох держав у континентальних справах.

Джерела та література

1. Ревуненков В.Г. Польское восстание 1863 года и европейская дипломатия. – Л., 1957.
2. Миско М.В. Польское восстание 1863 г. – М., 1962.
3. Дебидур А. Дипломатическая история Европы. – В 2 т. – Ростов-на-Дону, 1995. – Т. 2.
4. Mosse W. The European powers and the German question 1848–1871. – Cambridge, 1958.
5. Тэйлор А.Д. Борьба за господство в Европе. 1848–1918 / Пер. с англ. А.О. Зеленской и Д.Э. Куниной. – М., 1958.
6. The Cambridge history of British foreign policy 1783–1919 / Ed. by sir A. Ward and G. Gooch. Vol. 1–3. – Cambridge, 1923. – Vol. 2. 1815–1866.
7. История дипломатии / Под ред. В.П. Потёмкина. – М., 1941. – Т. 1.
8. История Польши: В 3 т. / Под ред. И.С. Миллера, И.А. Хренова. – М., 1955. – Т. 2.
9. История XIX века: В 8 т. / Под ред. Лависса и Рамбо. – М., 1938. – Т. 3.
10. Обушенкова Л.А. Королевство Польское в 1815–1830 гг. – М., 1979.
11. Милютин Д.А. Воспоминания. 1863–1864 / Под ред. Л.Г. Захаровой. – М., 2003.
12. Confidential correspondence of the British government respecting the insurrection in Poland: 1863 / Ed. by T. Filipowicz. – Paris, 1914.
13. The letters of queen Victoria, 2nd series / Ed. by G. Buckle. In 3 vol. – L., 1926. – Vol. 1. 1862–1869.
14. Hansard's parliamentary debates. Third series. – L.: Hansard, 1830–1888. – Vol. 171. 29.05.1863–30.06.1863.
15. Hansard's parliamentary debates. Third series. – L.: Hansard, 1830–1888. – Vol. 172. 1.07.1863–28.07.1863.

Summary

The article is devoted to the investigation of the activity of British diplomacy during the rising of Polish question in 1863 year. The policy of Great Britain in this conflict, the complex international atmosphere in Europe of that time, was analyzed in details. The author came to the conclusion that the main aim of British diplomacy in the conflict was to use it so that two main rivals of Great Britain France and Russia were weakened and their alliance was destroyed. The government of lord Palmerston achieved this aim, but Great Britain suffered diplomatic defeat in the conflict and spoiled own relations with France.

Т. В. Мінаєва

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПОБУТУ РОСІЙСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Початок XX ст. в історії європейських країн був відзначений інтенсивними збройними конфліктами (англо-бурська, російсько-японська війни, марокканська криза, балканські війни), результатом яких стали значні матеріальні та демографічні втрати. Перша світова війна суттєво відрізнялася від них за масштабами охоплених територій, кількістю держав-учасниць, обсягом залученого людського ресурсу. За своїми ж наслідками ця війна небезпідставно вважається рубежем епох нового та новітнього часу в історичному розвитку людства.

Втім, не зважаючи на значущість результатів та глобальність наслідків, Перша світова війна лишає для дослідників значне коло маловивчених проблем. Якщо історіографія даного періоду